

ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА ИДЕОЛОГИЯТА, ИДЕОЛОГИЯ НА ИНТЕРПРЕТАЦИИТЕ (върху полемиките в българското литературознание)

БОЯН МАНЧЕВ

В тази статия ще става дума за полемиките в българското литературознание от 60-те и от 70-те години. Разбира се, самоцелното завръщане към тези събития е безсмислено; несъмнено днес те изглеждат твърде далечни и на самите участници в тях. Предложеният поглед назад се основава на предположението, че именно по време на дискусиите преди четвърт век се открояват най-ясно характеристиките на новите насоки в българското литературознание, и по-специално на теоретическата нагласа в него.

I. ЕПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИ ПАРАМЕТРИ

Възползвайки се от предимствата на дистанцията, ще се опитам да поставя историческите факти в мрежа от по-широки отношения, в призмата на надскачащи конкретния исторически преглед проблеми. Струва ми се, че подобен подход ще е най-плодотворен, ако се съсредоточи най-вече върху епистемологическите измерения на ситуацията в българското литературознание през 60-те и 70-те години, защото, ако се възползвам от думите на Фишан и Пешьо, „една история на науките без отношение към епистемологията би била история, в която нито се знае за какво, нито защо се говори”¹. Нека се позова и на Жак Буврес, който, критикувайки социологията на науката, пише: „Анализът на историческите условия на създаването на научните понятия не е теория на самото създаване на научните понятия”². Именно затова вниманието тук ще бъде съсредоточено на първо място върху научните концепции, които се артикулират и открояват контрастно по време на литературоведските дискусии, а на тази основа ще бъде направен опит да се достигне до безспорно присъстващите, мотивиращи тези концепции идеологически пресупозиции. И нека още при първото използване на термина „идеологически” направя уточнението, че той няма да бъде използван в редуکتивния социологически смисъл³. Жорж Кангилям подлага на съмнение

¹ Michel Fichant, Michel PLcheux. *Sur l'histoire des sciences*. Maspero. Paris, 1969, с. 139.

² Jacques Bouveresse. *Peirce, Popper, l'induction et l'histoire des sciences*. A: Critique, 327 - 328, Editions de Minuit, Paris, 1974.

³ Терминът „идеология” има две основни значения, като първото, въведено от дьо Траси през 1796 г. (в етимологически смисъл – „науката за идеите”), е постепенно изместено от марксистката интерпретация на понятието, наложила се около век по-късно.

основанието на делението идеология/наука, въвеждайки понятието „научна идеология” и с това изразява схващане, което е сред общите положения в съвременната философия. Но на мен ми се иска да направя крачка отвъд социологизма⁴, също обединяваща настройка на съвременната хуманитарна мисъл, чрез едно по-свободно, по-широко, а и по-etimологическо интерпретиране на термина. Ще разбирам идеологията най-общо като инструментариум, като механизъм за опериране с данните на света и моторен принцип за неговото моделиране, способстващ за интегрирането на субекта в него. От тази гледна точка, ако се говори за идеология на науката или на изкуството, това не би предполагало непременно тяхната политическа тъкан, неотделимостта им от властовата йерархия, а би указвало преди всичко, че науката или изкуството, с присъщия им подход към света, с моделите на неговото репрезентиране и конструиране, сами представляват тип **отношение към** света, начин на поместването на субекта в света, тоест един от способите на неговото съществуване, на превръщането му в съотносителен със субекта. Социалната, политическа идеология ще бъдат едни от възможните модели, даващи ориентация и йерархизиращи света, но да ги предпоставяме като единствени⁵ ще бъде а priori „тоталистка” заблуда (ако се изразя в парадигмата на Уимзът и Бърдсли). Така че, четейки идеологията в научния текст, ще се опитам да покажа, че и чрез своята сърцевина, в самата си „научност”, казано по яacobсоновски, той е идеология.

Предстоящото разглеждане на дискусиите в българското литературознание неизбежно ще доведе до свързването на представата за сблъсък с представата за генезис, доколкото полемиките от 60-те и 70-те години очевидно могат да бъдат схванати като начало на конфликтното зараждане на нови насоки в него, като начало на неговата саморефлексия, на извеждане на методологическите му позиции. На пръв поглед този процес изглежда като идеална илюстрация на модела на научните революции на Кун; ние бихме могли да твърдим, че в българското литературознание през 60-те и 70-те години се наблюдава класически случай на концептуална смяна, и съответно – на смяна на парадигмата. Но тук определението „научна парадигма” може да се използва единствено условно, не само защото създателят на понятието прави уговорката, че то не е валидно при хуманитарните науки, но и поради по-общия проблем доколко приложимо е не само понятието за парадигма, а изобщо моделът на Кун и типологически близките му модели в хуманитарната област (нека тук си спестим дискутирането на силно разколебаната опозиция между „естествени” и „хуманитарни” науки, която дължим на Дилтай, Винделбанд и Рикерт, и да приемем термина „хуманитарен” условно, оперативно). Въпреки че съществено въздействие върху концепцията на Кун е оказала историята на литературата и на изкуствата

⁴Вж. напр. определението на Тери Игълтън: „Под „идеология” разбирам, грубо казано, начините на обвързване на онова, което казваме и вярваме, с властовата структура и властовите отношения в обществото.” (Terry Eagleton. *Literary theory. An Introduction*. Basil Blackwell, 1983, с. 14).

⁵Техният престиж и хипертрофиране безспорно се дължат на фундаменталната операция на модерността: подмяната на **природа** с **култура**.

(според собствените му думи в Постскриптума от 1969 г.), неговият модел трудно може да се завърне към тяхното поле поради особеностите на самия обект на познанието в хуманитарното пространство – неединността, вариативността, алтернативното му конструиране, обуславящи възможността за плуралистично познание, тоест за съ-съществуването на алтернативни концепции и парадигми, чиито светове могат никога да не се срещнат – ситуация, твърде различна от централизирания „имперски” модел в точните науки, където различните парадигми, въпреки че създават различни светове, се опитват да узурпират една единствена властова позиция, тоест оказват се подчинени на един унифициращ телеологизъм. Все пак типът на епистемологическите модели, основани на представата за „разрив” („революциите” на Кун, „катастрофите” на Том), е много по-адекватен за нашите цели в сравнение с традиционните еволюционистки представи; но не трябва да се забравя, че епистемологическата парадигма, в която се вписва моделът на Кун, е въведена още в първата половина на века във френската философия на науката от Гастон Башлар, чието понятие „епистемологически разрив” („coupure épistémologique”) получава по-нататъшно развитие при Ф. Гонсет, А. Койре (понятието „мутация”) и накрая у Алтюсер и близките му автори (Балибар, Фишан и Пешьо), но тук вече именно с оглед на хуманитарното поле. Несъмнено Алтюсеровата критика на тотализиращите механизми представлява по-добра предпоставка за изследванията в хуманитарното пространство, макар също да попада в собствената си клопка – клопката на пансоциологизма.

Направените уговорки подсказват какъв ще бъде подходът, възприет в този текст. Това ще бъде подход, следващ пътя на комплексното, хетерогенното, защото хетерогенен е самият генезис: смесването на гени поражда живот. Познанието не може да се актуализира без редукция, но ние можем да си позволим да разхлабим хватката ѝ. Тук ще се опитам да извърша няколко наблюдения върху хетерогения генезис на съвременната литературна теория в България, но не само на теорията (твърде общо понятие), а и на съставлящите я концепции, и на съставлящите самите тях концепти – научните понятия. Именно изследването на понятията би трябвало да представлява основна цел на епистемологията – техният хетерогенен генезис, развитието, постепенното трансформиране (често – подмолната подмяна) на обема им, въздействията върху тях – пулсации между хаос и космос – защото единствено понятията са наличното, даденото в развитието на нашето познание. „Идеите” съществуват само чрез тях. Подозрително удобен е опитът да се описва цялото развитие (или континуалност, ако в думата развитие има ценностен отенък) на познанието чрез няколко редуктивни схеми, които получават израз единствено чрез полу-тавтологичните наименования от типа на „рационализъм”, „идеализъм”, „агностицизъм”, „материализъм”. Познанието се развива не само чрез смяна на имената⁶, но и

⁶Сп. У. Урбан именно полисемията – възможността чрез едно и също име да бъде обозначен повече от един предмет, т.е. да бъде осъществен трансфер между същности – стои в основата на възможността за познание.

чрез отместването, преначертаването на границите на референта им. Там където е била пустота, възниква граница – различие – име. И обратно – предишни граници изчезват, избеляват. Затова номинацията, още повече грубото етикетирание (демаскирано още от А. Лавджой), трябва да се релативизира. Те са израз на идеологическата стратегия, която търси чрез крайната номинация контрол над ситуацията.

От тази гледна точка върху същността на понятията, които са ключ на всяка теория, как да разглеждаме нейното възникване? Можем ли да **фиксираме**, да **отчленим** в недискретната континуалност **мигът** на раждането на теорията? Разбира се, този идеален миг ще бъде мигът на преминаването на порива към смислова изпълненост през призмата на езика – преминаване, което ще наложи неговото **препрочитане**, ще бъде, с други думи, средство за „възкресяването“, за **ново-насищането** на езика, за получаването на нова енергия на означаването, и следователно – за ново постигане на света.

Така **препрочитането** на езика ще бъде конститутивният фактор на хуманитарното познание. Между опита да се постигне смисловата изпълненост на Цялото и неизбежното му впримчване в езика съществува една начална антиномия. Защото езикът, понесъл клеймото на употребяването му преди нас, се оказва изначално чужд⁷; но ако иска да комуникира умопостигнатия и конструиран от него обект, ученият не би могъл да последва примера на заумните поети и да се опита да създаде ново съдържание чрез нови форми (вж. манифеста на Хлебников и Кручоних „Слово как таковое“). Той по необходимост ще трябва да въведе новото чрез средствата на една **езикова** пролиферация⁸ – моделът на развитието в хуманитарната област предполага едно **ново разчленяване** чрез **същите** (почти) думи, което често пъти се оказва не просто **mis-**, а **contra-reading**. И тук, доколкото основно използваме разграничението между естествени и хуманитарни науки, можем да усетим разликата между „онтологическата“ пролиферация на **Файерабенд** и **езиковата** пролиферация, която именно прави невъзможно прякото пренасяне на представите на американския философ на науката към хуманитарното поле. Метафората на **Файерабенд** предполага общата почва на възникването на теориите. Но в хуманитарното познание има по-скоро общ език с разслояваща се референция.

Нека предположим, че има нещо, едно „То“ на света, което е едно и също. Нека го наречем Биващо, без дори да търсим етимологията му от Кант до Хайдегер. То е съпоставимо с потенциалното, с Небитието. То става Съществуващо чрез артикулирането му. В този смисъл Онтологичното може да бъде схващано не като субстрат, а като членение, разрязване. Това членение е свързано с езика, но езикът е глобален и потенциален като Биващото. Във взаимното отразяване на тези две бездни се поражда **светът**. И така онтологичното се оказва медиатор. То е най-подвижната същност. Това предполага и обяснява защо означаемото е по-мобилно и по-неустойчиво от означаващото. Въпросът, който следва тук, е дали илюзорният синопсис на синхронното, което проектираме и чрез което възприемаме диахронното,

⁷ Още Бейкъновите идоли на площада разкриват клопката на езика в този смисъл.

⁸ Заемам метафоричната употреба на биологичния термин „пролиферация“ от П. Файерабенд. С него американският философ на науката обозначава „прорастването“ („пъпкуването“) на теориите върху една обща почва.

не създава една фалшива идентичност на понятията и не скрива една дисперсия по посока на омонимичното съвпадение?

Тези предпоставки водят към осмислянето на особено значимост на **полемиката** за развитието на познанието. Основното твърдение в този текст ще бъде следното: критическо-историческата „подредба“ на познанието в „школи“, „групи“, „теории“ – таксономически единици, която го балансира в синхронно-континуален порядък, „удържа го“ отвъд неразчленимостта на смисловата изпълненост, е резултат преди всичко на **полемиката**, разбрана в широк смисъл. Защо? Защото всяка теория, всяка концепция се стреми повече или по-малко към едно изпълване, завземане на цялостното, потенциално смислово пространство. В този смисъл нейните централни, **ядрени** положения могат да се изследват само в перспективата на смисловата ѝ пълнота, т.е. на несъотнесеността ѝ, на предварителното отричане на всяка друга концепция. Но когато този модел се социализира, той логично трябва да бъде поместен в контекста на други модели – той се отъждествява с едни и противопоставя на други. И той **заема място** именно чрез противопоставянето, посредством което се фиксират неговите граници (това са граници на социализацията, които не съществуват в стремежа към смислова изпълненост на теорията сама по себе си; те са продукт на контекстуализирането, в което значителна роля играят и „външните“ коментатори). Именно **границите** (а не ядрото) стават ключов фактор за контекстуалното диференциране, обособяване на теорията. Именно те се оказват най-разработената, комуникабилна област, защото те са филтърът на досега със социалната тъкан. Чрез триенето на границите едни в други, което ги развива и изнася едновременно, можем да опишем метафорично същността на полемиката. Границата на една теория, смятаща се иманентно за необятна, започва да става все по-видима, да се превръща в социална черупка, в броня. Всички ключови пропозиции, „афоризми“ на теорията, чрез които тя бива назовавана, се пораждат на границата, продукт са по-скоро на границата, отколкото на ядрото. В този смисъл дали моделите на света не се оказват противоположното на една от най-прочутите описващи самия свят метафори: дали те не са сфера, чиято граница е навсякъде, а центърът ѝ никъде? Дали зад все по-камениящата се черупка има сърцевина, или само празнота?

Струва ми се, че такъв е амбивалентният път на постулирането, което – съвсем не парадоксално, тъй като всеки акт на раждане вече предполага смъртта – е и начало на загиването на теориите. Защото именно границата, чрез която един модел на света се помества в самия свят, започва да сменя вътрешната му видимост.

И не случайно когато една теория бива отхвърлена, това всъщност означава отхвърляне на ключовите ѝ, всъщност гранични хипотези. Един модел на света никога не може да бъде нито верифициран, нито фалшифициран. Но същностите могат да съществуват само чрез редуциите на имената, чрез редуцирането им до граници, които артикулират обектите като подлежащи на комуникация. Когато влезем в един текст, ние влизаме в смисловия свят; но за да го комуникираме, ние трябва да го назовем.

Естествено, всичко казано дотук има и своята екзистенциална проекция; то е свързано с полагането на субекта в света, като разтварянето му в смисловата изпълненост би означавало собственото му заличаване (което откриваме като цел на мистицизма). Субектът постулира своята идентичност чрез прокарането на граници; така те стават филтър на комуникацията му със света.

Тук не се опитвам да изградя една нова метафизика чрез отношението **вътре/вън**, а да покажа дифузността, взаимозаменимостта на тези полюси, трансцендентното, спотайващо се в иманентното, и обратното. И може би както в човешкия живот, така и в света на „теориите“ най-доброто възможно съществуване е в откриването на баланса между центробежно и центростремително, който „удържа“ и физическите тела.

Колкото до концепциите в ХХ век, тяхната крайно полемична настройка може да се обясни със свръхнабраздената от граници смислова територия: необходими са огромни усилия, за да прокараш в тази тъкан още една граница, да я контролираш в непрекъснато изменящия се релеф, в непрекъснато движещите се опозиции. Затова предпочитан механизъм става противопоставянето за сметка на отъждествяването. Различието конституира.

II. КОНСТИТУИРАЩАТА ПОЛЕМИКА

На тази основа можем да се насочим към разглеждането на различните аспекти на конституирането и манифестирането на иманентната българска литературна теория, през призмата на натоварената именно с **конституираща** функция полемика от началото на 70-те. Явно в предложената перспектива тя не е случайна, а закономерна и необходима. В тази перспектива бихме могли да си обясним и изглеждащото на пръв поглед, от днешната дистанция, абсурдно, неправдоподобно хипертрофиране на един конкретен проблем. Ясно е, че в тогавашната обществена ситуация директното лансиране на основните методологически (а през тях и идеологически) пресупозиции е трудно осъществимо (а и опасно), затова представителите на „новата парадигма“ трябва да атакуват Троя чрез прикритието на някакъв троянски кон.

За групата учени, съпричастни към нова научна идеология, е задължително манифестирането на позиция. Затова и парадоксалният наглед факт, че в разглеждания случай именно те, а не властващата идеология, нанасят „първия удар“, тоест – че те са в конкретния случай субект на агресията, докато идеологията се оказва в страдателна, защитна позиция – е всъщност дълбоко мотивиран. Тук вече става наложително и да видим какъв е конкретният **ценностен обект** на спора, както и кои са активните действащи лица (и съответно -- позиции) в него.

Без да си правим илюзията, че можем да говорим за априорни закономерности в развитието (закономерностите са по-скоро апостериорни, т. е. след като една от потенциалните възможности е реализирана, тя се осмисля, посредством един ретроспективен телеологизъм, като закономерност), то все пак трябва да бъде отбелязано, че едва ли е случайно, че именно „Диви разкази“ стават формалният повод за дискусията. Нека само припомним, че книгата на Хайтов предизвиква трескава рецепция -- в рамките на 10 години

тя е преиздадена 6 пъти в общ тираж от около 200 000 екземпляра. Освен това важно е, че предмет на книгата са събития, спрямо които се гледа с историческа дистанция, т.е. идеологемата може да не бъде пряко (поне привидно) ангажирана с тях, въпреки безспорната подкрепа на творбата.

Още по-малко случайно е, че полемиката е предизвикана от текст на Никола Георгиев, без никакво съмнение най-активният литературен теоретик през периода (определението „най-активният“ се потвърждава статистически от броя на публикациите в основното литературоведско списание, „Литературна мисъл“, през периода 1965 – 1975 г.) и явно вече емблематична фигура, обединяваща кръг от последователи, голяма част от които са негови бивши студенти. Неговата статия „Препрочитайки „Диви разкази“ от 1973 г. е искрата, от която лумва пожар, вдигнал твърде голяма идеологическа пушилка. Основният му опонент е Тончо Жечев; около двамата се групират и двата „лагера“⁹. Тези исторически факти припомнят, че всъщност директният сблъсък е между т. нар. „импресионисти“ и идващото ново поколение, което се стреми към „научно“ изследване на литературата.

По това разглежданата ситуация всъщност се доближава до познатите от историята на културата механизми на концептуална смяна. От една страна, в борбата между, условно казано, „традиционалисти“ и „новатори“ (били те назовавани исторически „древни“ и „модерни“, „класици“ и „романтици“) именно вторите създават конфликта. Те се нуждаят от дестабилизираща концептуалното поле полемика, чрез която да отворят пътя за въвеждане на собствените си концепции. Те търсят революционно, взривно стабилизиране на позицията си чрез фиксирането на генезиса ѝ. Напротив, „класицистичните“ парадигми се утвърждават по-скоро позитивно, отколкото негативно, не толкова чрез противопоставяне, колкото чрез откриване на стабилност в отъждествяването, в повторителността. Освен това явно е, че когато опозициите в културното поле се схематизират за прагматическо удобство, се търсят крайните, чисти антиномии. Но исторически, както е известно, пряк опонент на романтиците например е не классицизмът, а Просвещението (Поуп дори е сред любимите поети на Байрон). По сходен начин сблъсъкът в полемиката от 70-те е не директно с „догматическите“ критични, институционалните представители на идеологията, а с „импресионистичната“, „артистична“ критика, самата тя гледана подозрително при първите ѝ крачки през 60-те.

Откривайки на какво се конфронтира, ние ще можем да открием ясно позицията на настъпващата парадигма. Съвсем наскоро, припомняйки си сблъсъка с Н. Георгиев, Т. Жечев отбелязва: „написах статия в спор с него по тая тема, но това почти нямаше политически оттенък. Противоречията ни бяха методологически, а не идеологически“¹⁰. Но съобразно предложеното тук разбиране именно „методологията“ изразява научната идеология в нейния най-чист вид.

Важно е да се отбележи, че авторите от настъпващата парадигма съвсем

⁹ Най-силна подкрепа Никола Георгиев получава от Искра Панова, Огнян Сапарев, Атанас Натев, а Тончо Жечев – от Кръстьо Куюмджиев и Здравко Петров.

¹⁰ *Романът на Института за литература*. В: „Литературна мисъл“, 1997 - 1998, кн. 1, с. 14.

логично използват реторическа стратегия, чрез която контаминират двете противостоящи им парадигми – „догматичната” и „импресионистичната” – в едно общо поле и по този начин задават единния обект на противопоставянето си¹¹. Явно е, че в тяхната нова перспектива няма същностна разлика между догматизма, циментиращ в еднозначност литературния текст, и импресионизма, обвиващ го в смътен, замъгляващ същността му, словесен ореол. И в двата случая значението на литературната творба се осмисля като монолитно, но импресионистите добавят към ригидната обяснителност и възможността за едно „проникващо” тълкуване, при което неизбежно личността на критика се проектира върху текста¹². Следователно основанията на позицията на „теорията” се разкриват като реакция срещу „**еднозначността**ването”, срещу императивната категоричност, срещу явната употреба, която, превръщайки текста в паметник, в средство за утвърждаването на определена **външна** идеология, отнема възможността му да поражда нови значения; да **живее**, да бъде именно литературна творба¹³. В същото време обаче става дума за реакция и срещу словесния произвол, срещу „антипозитивизма”, с други думи, в полемиката конфликтно се утвърждава необходимостта от **теория**, от **наука** – именно това е ключовото понятие, което се нуждае от утвърждаване – и по тази причина „импресионизмът” е логичният пряк обект на атаката, средство за полемичното заявяване на позицията.

Разбира се, описаната насоченост е аналогична с протичащите по същото време процеси в западното литературознание, макар там основната полемика да се е осъществила на по-ранен етап. Фактът, че те представляват по-широкия контекст на конфликта у нас, е много ясно обозначен чрез извеждането на понятието **структурализъм** на централно място в полемиката.

¹¹ Вж. напр. **Н. Георгиев**: „Израснал в конкретна и неовладяваща конфронтация с догматизма, съвременният наш антипозитивизъм е най-прякото наследство на този догматизъм.” (*„Диви разкази” от гледище на науката, морала и сладкодумната критика*”, „Литературна мисъл”, 1972, кн. 2, с. 6). Вж. също **О. Сапарев**: „Тази критика изглеждаше много симпатична, когато воюваше срещу догматизма. После се оказа, че тя е не само отрицание на догматичната критика, но и нейно продължение: в постулирането, недоказването, неаналитичността, сношенията с литературната кухня.” (*„Импресионистична и/или аналитична критика”*”, „Литературна мисъл”, 1974, кн. 6, с.21).

¹² В началото на една от програмните за новата насока статии, „Баладичното в стихотворението на Никола Фурнаджиев „Конници” на Радосвет Коларов. тази критическа заблуда е визирана по следния начин: „Септемврийската поезия е една от вълнуващите теми на нашата литературна критика. Пристъпвайки към нея, критикът по правило изгубва спокойствието си, статията му се превръща във вдъхновено есе. Сякаш самият литературен материал се съпротивлява на каквото и да е подвеждане под теоретични схеми, на интерпретиране с общите литературоведски термини.” („Литературна мисъл”, 1971, кн. 1, с. 38).

¹³ Оттук и важността на етическия аспект у Н. Георгиев (симптоматична, ключова в това отношение е по-късната му студия „Литературознание и морал”) – всъщност той представлява дълбинната основа на позицията му (нека не забравяме, че от етически порядък е и основното обвинение, отправено към Хайтов). Ето едно от най-категоричните изказвания на Н. Георгиев в тази насока: „Тези построения са литературно безнравствени, първо, защото използват художествената литература приложно, за цели, които стоят много далеч от собствените ѝ цели и природа; второ, защото наместват и разместват духовните ценности като строителен материал за нелитературни идеологически построения; трето, защото унижават тези ценности, като ги представят за необходимо стъпало, а след това за „отминал етап” по пътя към крайната цел.” (*„Името на розата и на тютюна”*, Изд. на БАН, 1992).

Всъщност то е контра-обвинението от страна на „импресионистичния“ лагер, което се противопоставя на собственото му етикетирание като „анти-позитивизъм“.

Тази „външна“ аналогия имплицира и втората основна група фактори за хетерогенния генезис на съвременната българска литературна теория. Естествено, делението на „вътрешни“ и „външни“ фактори е най-семплото възможно, но изглежда, че именно тези две оси – вертикалната вътрешна и хоризонталната, осъществяваща връзката с „вън“ – образуват координатната система на историческите систематизации, правени с оглед на българската култура. В конкретния случай ядро на „вътрешните“, „иманентни“ фактори ще представлява противопоставянето на господстващата тоталитарна **институционализирана** идеология на марксизма. От своя страна, външните, **трансцендентни** фактори винаги като че ли се осмислят в перспективата на отношението по-малко/по-голямо (всеобщо), отношение, в което малкото се схваща като изключение от всеобщността, като неавтентична симулация на автентичната същност. Съдбата на „малкото“ е в догонването на един **Идеален Ред**, чиито протагонисти не сме ние, и все пак той е почти универсален закон за нас, доколкото не искаме да отпаднем от Всеобщото, от Автентиката (тази проблематика, актуална и до днес, ще разгледам малко по-късно във връзка с психологическите ѝ основания). В конкретния случай това „догонване“ би означавало замяна на парадигмата на „анти-позитивистичната“, „импресионистична“ критика **с научната, структуралистка** (най-вече) парадигма.

Съсредоточаването върху едната или другата група от фактори би предоставило и една от възможните обяснителни гледни точки, но тук ще бъде направен опит за тяхното **съполагане**, при което алтернативните възможности биха представлявали фасетите на един **многоизмерен** поглед. Именно подобен поглед може да ни разкрие странните измествания, амбивалентността на всеки универсален опит за обяснение. Тук веднага може да бъде приведен емблематичен пример, който би свидетелствал за отместването и невъзможността за директно съчетаване на „вътрешната“ и „външната“ хипотеза: неидентичността на понятието (и по-общо на парадигмата) **марксизъм** като актант във вътрешната и във външната ситуация. Нека вземем като матрица за съпоставката ситуацията във Франция, парадигматична за епохата на 60-те. Ако възприемем една повърхностна гледна точка, тук бихме могли да заговорим за нещо познато до болка – за „анахронизма“ на българската култура. Опитът за ревизиране на марксистката парадигма в България съвпада с налагането на радикално лява ориентация в Париж (завръщането към „бащите“ в кръга на **Tel Quel** – към Маркс наред с Фройд и Сосюр), **екстремизираща** ортодоксалния марксизъм – Алтюсер през призмата на Лакан, флиртът с маоизма. Подобно, макар и по-ревизионистично завръщане се прокламира след Франкфурт и в Констанц, а и отвъд океана, след Кенет Бърк – от Ленстриша, Джеймисън, от Игълтън в Англия. Така че в перспективата на „външната“ обяснителна хипотеза за конституирането на съвременната литературна теория, тези факти биха доказвали преди всичко анахронизма на българската ситуация.

Тук ще следвам по-различен начин на мислене. Идеологията не може да съществува без „имената“, но тя най-често единствено се облича в тях, за да прикрие същността си – насочеността към завземане и запазване на властта. Институционализирането на идеологиите, т.е. превръщането им във властови структури, по същество сменя различията помежду им, прави ги типологически сродни. Тази трансформация вече подменя окончателно съдържанието на имената, чрез които идеологиите се самоидентифицират и биват разпознавани. За самото си оцеляване отгук нататък те се нуждаят от „втвърдяване“, фиксиране на тези имена, чрез което да осигурят своята непреходност. Всяка външна интерпретация на името става опасна. Така че същността на всяка доминираща (институционално положена) идеология се крие не в означаването на името ѝ (то е само елемент на нейната хетерогенна конституция), а в стремежа за съхраняване на властта – затварящата, удряща, консервативна спояваща сила.

В този смисъл между марксизма на Маркс, институционализиращият марксизъм в Източна Европа и нео-марксизма на Запад има само една общност на езика, но не и на означаването. Идеологията винаги действа в конкретна ситуация и позицията ѝ може да бъде разглеждана адекватно само чрез поставянето ѝ в исторически контекст. Очевидно е, че едно и също име може да бъде употребявано в речеве жестове с несъпоставимо основание, което недвусмислено води към изместване на референцията, към една идеологическа омонимия.

По тези причини ми се струва, че противоречието между хипотетичната структуралистка парадигма, зараждаща се през 60-те години в България, и институционализиращия марксизъм, би трябвало да се търси не толкова в концептуалната (или както се оказва, псевдо-концептуалната, свързана само с означаването, с плана на изразяването) област. Ако тези отношения бяха на чисто идейно, концептуално ниво, тогава, както е известно от научните модели (Лакатощ), структурализмът можеше да си изгради защитно поле, интегрирайки се в периферията на властващата парадигма – и примери в тази насока има много (два-три цитата от Маркс и Енгелс, пришити с бели конци, и текстът „тръгва“).

В действителност същностният сблъсък, същностната заплаха са свързани най-вече със самата поява на **новото**, със заявяването на един модел с широк обхват, чиито пресупозиции заплашват интегритета на властващата парадигма: в един по-широк, метафоричен план въвеждането на един частен модел би могло, чрез посочването на възможността за ново означаване, за „препрочитане“ на езика, да доведе до създаването на една нова картина на света, до новото му изживяване. Тоест, става дума за заплаха не просто в периферията (или ако използваме езика на атакуваната парадигма, в **надстройката**), а в самия център; заплашена е сърцевината и следователно целостта на властващата идеология. Още повече – тук това е от първостепенна значимост – че става дума не за „обикновена“ властваща идеология, а за институционализирана **тоталитарна** идеология.

Как може да бъде интерпретирано определението „тоталитарна“ в предложената тук перспектива на мислене? „Тоталитарна“ е онази идеология,

която се опитва да институционализира чрез механизмите на детерминистичното, окончателно означаване цялото културно поле. По този начин тя разпростира центъра си и върху периферията – тя се уподобява на онази сфера, чийто център е навсякъде, а периферията никъде и, следователно, ако си припомним преобръщането на тази метафора в началото на текста, тази идеология е враждебна по самата си същност на културното развитие: тя представлява опит за **отмяна** на развитието. Но за да контролира толкова широко, хетерогенно поле, нейният език става изключително редукутивен, схематизиращ (за да бъдат валидни навсякъде, ключовите му пропозиции трябва да са прекалено общи и семпли едновременно); по този начин, стремежи се към тотален контрол, към тотална власт, разпростираща се и отвъд институциите, които са материалното ѝ изпълнение. Тя се оказва и вътрешно най-уязвима – липсва ѝ минимална гъвкавост. Един пробив дори в някоя маргинална област би могъл да я дестабилизира, фалшифицирайки ключовите ѝ изречения, защото те са осмислени именно като универсални и общовалидни. Дори без атака отвън една подобна идеална Лайбницова машина е трудно удържима отвътре – за своето просъществуване тя определено би имала нужда и от идеалния Лайбницов език, спрямо който нейните няколко тавтологични фрази не биха могли да бъдат определени дори и като карикатура, защото тук просто съпоставката е невъзможна. Вероятно това е обяснението на сравнителната краткотрайност на институционализацията на тоталитарните идеологии, които концентрират за кратко време огромна мощ чрез покриването на цялостното културно пространство, но се сгромолясват твърде катастрофално и твърде безвъзвратно, и то по-скоро поради неударимост отвътре, отколкото поради натиск отвън.

Затова в съответствие с изложения ход на разсъждения дейността на групата от литературоведи, които се опитват да въведат един научен подход в областта на литературните изследвания, ще бъде осмислена не като опит за преоткриване на автентиката на марксизма, а напротив, като един сериозен удар, независимо интенционален или не¹⁴, срещу господстващата парадигма. Пряк обект на противопоставяне на настъпващата парадигма е, както виждахме, групата на „импресионистите“, тъй като техният „антипозитивизъм“ предоставя най-подходящия фон за полемичното утвърждаване на строгия **научен** подход. Но виждаме, че това е **необходим**, но не и **достатъчен** обект на прогивопоставяне. Такъв обект, където имплицитен, където съвсем явен, е догмата на господстващата идеология.

Особеностите на този основен обект на конфронтацията ще обяснят и

¹⁴ В случая с И. Панова, която със статията си „Колко е черен дяволът“ дава основания за първото тълкуване; но едва ли нейната лична убеденост може да се запише за сметка на господстващата идеология. Това, че и други автори, напр. Н. Георгиев, се позовават на марксизма, също не е противоречие; то не е просто и защитен реторически ход; явно и тук има намерения на „омонимия“ – може би става дума за насочване към едно **препрочитане** на марксизма, близко до западното, свързано със стремежа към диалектичност и историчност от нов тип (не в Хегеловия смисъл). Утвърждаването на еднозначността от догматизма е очевидно най-антидиалектичната позиция. Така че, независимо от интерпретациите на идеологията, на преден план излиза сблъсъкът между идеологията на интерпретациите.

други специфични измерения на позицията на набедените (справедливо или не) за структуралисти учени. Уязвимостта на самото определение „структурализъм“ е отбелязвана неведнъж¹⁵. Струва ми се, че до голяма степен неговото своеобразие, неговата не-ортодоксалност могат да бъдат обяснени чрез анализа на историческите условия на възникването му, чрез полемичното му утвърждаване (с което простата формула на следването на Идеалния външен ред ще бъде усложнена и с отчитането на ролята на вътрешните фактори). Властващата идеология, на която той се противопоставя, се гради върху един парадоксален, „мигновен“ консерватизъм – т. е. консерватизъм, пораждащ едновременно със себе си и собственото си минало – симулация, която задава неговия код, свеждащ се до модела на митологическата повторителност. Така ценността на една литературна творба, да вземем например „Под игото“, ще е да реактивира до безкрайност даденото веднъж значение – значение, което всъщност е впрегнато в някаква външна идеологическа употреба. Вероятно именно противопоставянето на тази насока обяснява силната интерпретативност, мобилност и динамичност на българския структурализъм. Първа негова задача е да разкрие способността на текста да поражда **свободно** значения, отвъд намесата на личността на критика (това предполага отстраняването на заблудите на намерението и афекта) и предпоставеността на догматичния прочит, поставящ живото тяло на текста в подменяща го със своята външност и видимост идеологическа броня. Всички прочити през научната призма, да кажем, на Ботев от страна на Р. Коларов и Н. Георгиев твърдят на първо място: ето какво показва „обективният“, **научен** метод – текстът не казва това, което вие го карате да казва. Автентичният глас на текста, отвъд догматичната му схематизация, е сложен, амбивалентен, многопластов, няма нищо общо с опростителското външно нормативизиране¹⁶. За взривяването на редуktivността на схемите свидетелства дори значителния обем на извършените анализи на частни поетически текстове.

¹⁵ Достатъчно красноречив е фактът, че Радосвет Коларов, авторът, който нееднократно е определян като най-чист български структуралист, сам поставя под съмнение подобно определение: „Въпросните статии обаче – при цялата си близост и уважение към идеите на структурализма не постигаха, а и не се стремяха към неговата научна строгост; те по-скоро се опитваха да бъдат срещи на общите модели с индивидуална словесна „сетивност“ при досега с конкретната творба.” (Уводни думи на „Литературни анализи”, ИК „Век 22”, София, с. 7).

Разбира се, симулативността и подмяната, която извършва всеки етикет е разкрита още от А. Лавджой, но и необходимостта на наименованието, функцията на името като класификатор и идентификатор е безспорна, не само за Сърл и Фуко. Така че ние бихме могли да приемем определението „структурализъм“ условно, но ще направим грешка, ако се опитаме чрез подобна номинативна идентификация да определим същността на българската литературна теория (така бихме извършили не подмяна, а просто бихме избягали от твърде заплетения проблем, още повече, че самият термин „структурализъм“ в крайна сметка може да означава всичко и нищо (да не забравяме, че такъв е и неговият генезис – през 1929 г. Р. Якобсон нарича **структурализъм** „водещата идея в днешната наука”).

¹⁶ Ср. с коментарите за либералната политическа ориентация на New Criticism – „плюрализъмът“ на многозначността срещу авторитаризма на еднозначността. Сходно е противопоставянето у Б. Айхенбаум: „Стига мопизъм! Ние сме плуралисти.” („5=100”, 1922 г. Цит. по Питър Стайпър. *Руският формализъм*. „Глаукс”, Шумен, 1995, с. 20).

Когато се опитваме да разглеждаме характеристиките на определена „школа“, ние го правим на първо място чрез репрезентиращите я общотеоретични трудове. Знае се, че в центъра на новата българска литературна теория няма такъв труд. Дали една от причините не е пред-полагането на областта чрез нейното институционализиране¹⁷? И дали този факт не е просто първото свидетелство, че не можем да говорим за българска литературна теория?

Очевидно липсата на основополагащ теоретичен текст поставя под съмнение общотеоретичното единство на лансираните концепции, защото създава представата за липсата на критическа (само)рефлексия, в резултат на която се обособява дадена школа. Дали тази липса може да се обясни само с външни причини (свързани главно с невъзможността за свободно експлициране на идеологическа позиция поради контрола, наложен от доминиращата институционализирана и репресивна идеология¹⁸)? Случайно ли е, че най-значимите „частно“-теоретични съчинения на епохата („Българско стихознание“ на М. Янакиев, „Звук и смисъл“ на Р. Коларов, „Българската народна песен“ и „Анализ на лирическата творба“ на Н. Георгиев) не експлицират по-широкия контекст, в който се поместват?

Една начална хипотеза може да обясни липсата на общотеоретичен труд чрез имплицитното противопоставяне на положената с обект институционализирана „теория“. Но за да не дадем прибързано обяснение, нека не забравяме, че както казването, така и не-казването е значимо. В този смисъл не бихме ли могли да говорим за перформативната функция на мълчанието, за мълчанието като негативен речев жест? Неслучайно един от най-важните автори, за които се пише тук, Н. Георгиев, многократно се спира върху проблема за замълчаването, премълчаването, недоизказването в литературния текст—. В този смисъл може би бихме могли да предположим (като един хипотетичен отговор на тези въпроси, на които „отговор никога няма да получим“²⁰), че общотеоретичният труд на българската литературна теория е **премълчан**, като дълбоката концептуална причина на това „премълчаване“ е в отхвърлянето на трансцендентализма в изследването на литературата. С други думи, българските „структуралисти“ търсят **методоло-**

¹⁷ Дава ли си българската литературна теория сметка за предимството (а може би и за рисковете), че има предварително положен предмет? Явно това, което е „вътре“, изглежда окончателна даденост. Но нека не забравяме, че в повечето „големи“ култури теорията на литературата не е институционално обособена в отделна специалност.

¹⁸ Христо Тодоров например, макар и на френски език, успява да прокара една нова позиция, базирана на „идеалистическата“ лингвистична концепция на Гюстав Гийом.

¹⁹ Вж. напр. главата „Казва, недоизказвайки“ на „Анализ на лирическата творба“; също „Името на розата и на потюна“, с. 22: „текстът може да значи не само с това, което казва, но и с това, което не казва – с това, което възприемателната нагласа определя като активно мълчание и липса.“

²⁰ Визирам заключението на статията на Никола Георгиев „Лесно ли е да си роден в 1942 година“: „Обикновено една литературоведска парадигма още докато осъзнава себе си, бърза да се представи на света със свои теоретизиращи мета-текстове, в които повече или по-малко скромно обяснява какво е, с кого е и против кого е. Въпросните наши литературоведи се отказваха от тази малко задължителна възможност. Дали защото нямаше какво да кажат? Или просто защото не желаеха да улесняват критиците си? На тези въпроси отговор никога няма да получим.“ (В: *Studiorum causa*. Сборник по случай 50-годишнината на Радосвет Коларов).

гическа матрица, но не вярват в „онтологическа“ матрица, в един „генотекст“. Те отхвърлят епистемологическия трансцендентализъм на структурализма. Но това не означава, че трябва да разглеждаме позицията им в линията на англосаксонската нова критика, въпреки външните сходства в представите за неповторимостта на творбата, за вътрешната ѝ амбивалентност, за неотделимостта на частта от цялото (холистката перспектива на новата критика). Техният епистемологически скептицизъм, получаващ най-изчистен израз у Н. Георгиев, се пренася обобщаващо върху цялата литература – тоест бихме могли да говорим за парадоксално съчетаване на новокритическия подход към изследване на отделния текст с обобщенията, обхвата на формализма.

И ако в отношението с марксизма, или по-точно, в интерпретацията на понятието „марксизъм“, както и в свързаното с нея отместване на понятието „структурализъм“, българската ситуация не е идентична със западната, то епистемологическите позиции, възлътени в понятията, които се противопоставят в полемиките, както и формулите, чрез които те се лансират, са почти идентични. „Родовият“ термин „критика“ първоначално е релативизиран чрез вътрешни опозиции – т.е. чрез противопоставянето на различни типове критика. Единият от тях логично получава наименованието „нова“ (New Criticism, Nouvelle critique). Постепенно върху тези опозиции започват да се наслояват и други понятия, които усложняват епистемологическия релеф с многопластовите и разнородни конотации, с които са натоварени. Между тези понятия най-важни са **наука** и **теория**, а по-късно и **интерпретация**. Тук слага отпечатък и по-общия философски сблъсък между, най-общо казано, Хегеловата и Кантовата парадигма – т. е. между извеждането като приоритет на диахронното или синхронното – сблъсъкът между **история** и **теория**²¹. В различни съотношения тези опозиции се въвеждат още от руските формалисти (например триделението, направено от Айхенбаум през 1922 г., е сродно с делението догматична/импресионистична/аналитична критика, което предизвиква иронията на Ц. Младенов в „За „Диви разкази“ и изпитанията на критиката“) и от Новите критици (от Т. Елиът до Н. Фрай), а по-късно, през 60-те години те играят значителна роля и в процеса на утвърждаването на Парижката школа²².

Същевременно в нашата ситуация се наблюдава едно любопитно, но и

²¹ Вж. напр. у Т. Жечев: „В същност моето генерално възражение срещу методологията, която Н. Г. (Никола Георгиев) ни препоръчва и с която той борави сполучливо, се състои в това, че тази методология не оставя място за историята на предмета в най-широкия смисъл на това понятие.“ („За съвременен марксистически подход към художественото произведение“, „Литературна мисъл“, 1974, кн. 2, с. 20).

²² Сходни са понятията, които се сблъскват в полемиката между Ремон Пикар, автор на „Нова критика или нова измама“ (1965), и Ролан Барт, който, отговаряйки на нападите в „Критика и истина“ (1966), говори за „Науката за литературата“, както 8 години по-късно Искра Панова („Но ако литературознанието е наука, то не може да прави изключение и по начало ще изучава закономерностите на литературата като обективен процес.“ – „Колко е черен дяволът“, „Литературна мисъл“, 1974, кн. 3, с. 14) и Атанас Натев („За нас, противно на Кант, няма никакво съмнение, че е възможна и наука за изкуството.“ – „Прагът на чоглавото“, „Литературна мисъл“, 1974, кн. 6, с. 6).

неизбежно различие – фактът, че полемиката по обясними причини (липса на „други“) се води в едни и същи издания, т. е. липсват дистанцията и диференциацията, които са обичайни за подобен сблъсък. С това антагонизмът се откроява още по-силно, сблъсъкът става компактен, експлозивен. (И логично, онези, които са допуснали подобно вътрешно дестабилизиране, трябва да понесат „институционално“ възмездие – в средата на 70-те обект на такъв удар са Атанас Натев, свален от поста главен редактор на „Литературна мисъл“, и Йордан Василев, принуден да напусне списанието).

За мост към заключението на тази тема ще послужат два цитата. Първият е от Андрей Бели:

„Всяко познание е фейерверк от думи, с които изпълвам пустотата около мен; ако моите думи блестят с цветовете си, те създават илюзия за светлина; именно тази илюзия за светлина е познанието. Никой никого не може да убеди. Никой никому нищо не може да докаже; всеки спор е магия, борба между слова; аз приказвам само за да говоря; дискусинното фехтуване с думи е само запълване на пустотата с думи; но това не е убеждение; когато се прибере в къщи, на противника му се гади от тези разложени слова.”²³

Вторият е от Мишел Сер:

„Караниците са спирачката на историята и двигателят на глупостта. (...) Новото е несравнимо. Нищо не е по-старо от сравнението, нищо не е по-повтарящо се от полемиката, нито по-консервативно от борбата.”²⁴

Започнах наблюдението на полемиките в българското литературознание с твърдението, че полемиката е неизбежен момент в развитието на познанието. Според Бели и Сер обаче тя едва ли има такава стойност. Можем ли тогава да говорим за някакъв резултат от сблъсъка на научните концепции и идеологии в България, или той е бил изцяло безсмислен? Струва ми се, че резултатът е налице и той е, разбира се, амбивалентен и вариращ в зависимост от гледната точка. В правдивото и аристократично заклеяване на полемичното слово от страна на М. Сер има само един пропуск – не се отбелязва, че това зло често пъти е необходимо зло. Така е и в наблюдавания случай. Ние бихме могли да приемем дори твърдението на Бели, защото колкото и аргументирано и задълбочено да е излагането на новата методология, то нейната стойност е като че ли преди всичко в самото ѝ манифестиране, в битието ѝ на **речев жест** – това е по същество една перформативна манифестация, след която вече новата парадигма е заявена и **теорията** положена като присъствие: „демоните на науката” (по Т. Жечев) са излезли на светло от кутията на Пандора.

Разбира се, бихме могли да обобщим, че в крайна сметка става дума за едно „сбъркано” сражение. В своя сблъсък идеологиите винаги говорят

²³ „Магията на словото”, 1910. На български език в *Слово и символ. Из естетиката на европейския символизъм*. „Наука и изкуство”, София, 1979, с. 454. Прев. Иванка Добрева.

²⁴ Michel Serres. *Hermès V. Le Passage du Nord-Ouest*. Editions de Minuit, Paris, 1980, с. 102.

различни езици и се наблюдава константен двупосочен misreading; битката около „Диви разкази“ също се води не просто в различни планове, но в различни територии, тук различните езици почти не се срещат. Единственият несъмнен резултат е, че речевият жест на Н. Георгиев и поддръжниците му е заявил една нова идеологичка позиция. В този момент, изглежда, се стабилизира и определянето на новата парадигма като „структуралистка“ (основателна или не, тази номинация отнася пряко българската теория към доминиращата световна парадигма, което е твърде съществено). В този смисъл полемиката около „Диви разкази“ представлява кулминация и едновременно с това заключение на един процес, започнал още с публикуването на „Българско стихознание“ на М. Янакиев близо 15 години по-рано. Така че тя е не просто априорно, чисто проспективно полагане, тя е в много голяма степен ретроспективно осмисляне, открояване на вече положената парадигма.

И накрая – ако полемиката с импресионизма представлява по-скоро разминаване, разнбой²⁵, то какво може да се каже за отношенията с ортодоксалната идеология? Тук вече сблъсъкът е твърде асиметричен, дори само защото става дума за сблъсък с нещо, чието име е **Легион**. Това е борба срещу безликото и невидимото (свидетелство е моята собствена гледна точка на човек, роден в тази епоха). Но и при класиците и романтиците Стендал не се сражава пряко с Боало или Расин, а с Оже – също име, което става безименно. Просто в един момент идват **имена**, които трябва да се заявят чрез своя **глас**. А за това винаги трябва фон, контраст. На гласа е нужна **празнота**.

III. ПСИХОЛОГИЯ НА ЛИТЕРАТУРОВЕДСКОТО ТВОРЧЕСТВО

Закономерно би било в перспективата на разглеждането на конституиращата полемика в българското литературознание да се постави ключовият въпрос: има ли изобщо **българско** литературознание (формулиран изразително от Б. Ничев по следния начин: „Българско литературознание или литературознание по български?“²⁶)? Тоест, бихме ли могли да смятаме атрибута **български** не само за топологичен, маркиращ принадлежността към една национална общност, но и за качествен атрибут, открояващ спецификата на обекта си? Само механична съвкупност ли е дейността на българските литературоведи, или от гледна точка на теорията на типовете на Ръсел и Уайтхед българското литературознание е обект от по-висш порядък, със свои специфични качества, несводими към сумата от качествата на съставлящите го елементи? В историята на съвременната литературна теория има много значими „топоси“, които не създават школи, и обратно – съществуват и немалко „а-топични“ школи. В каква позиция по тези ос стоят българските литературоведи (или българското литературознание)?

На този въпрос не би могло да се отговори без да бъде поставен в кон-

²⁵ Вж. Кр. Куломджиев: „При нашите условия или, както казва Н. Георгиев, при сегашната методологическа ситуация (...) един теоретически спор би се проточил безкрайно и вероятно спорещите страни биха се разминавали непрекъснато.“ („Диви разкази“ и „точните“ науки“, „Литературна мисъл“, 1974, кн. 2, с. 29).

²⁶ „Литературна мисъл“, 1997-1998, кн. 1.

текста на отношението между „национална” култура (полостът „вътре”) и отвъд-националното (полостът „вън”). Нека не забравяме, че отношението **вътре/вън** се осмисля не от вчера като конститутивно за българската народопсихология, а наскоро Александър Къосев лансира радикалната хипотеза, че то е изобищо формообразуваният фактор на българската нация²⁷. По този начин понятието **граница** се онтологизира, но и се пренася в един метафизически план; то става конститутивно за националната ни идентичност.

Особено важно е, че чрез онтологизирането на Границата Външното се полага на първо място като Всеобщност. Същност, парадоксално, именно нашата позиция „вътре”, позицията на отделеността от Външното го полага като едно Ясперово Всеобхватно, което обаче едва ли е **нещо в себе си**; привидно „Всеобщото” е крайно хетерогенно, неединно, разделено на херметични и често взаимонепроницаеми компоненти. Нека не забравяме, че всяка от големите европейски култури гради свой собствен Идеален Ред, че има свое собствено вътрешно време – алтернативни диахронии, които никога не се синхронизират, своя собствена културна правдоподобност, своя собствена версия на Световно Културно Пространство, в която прословутият свободен обмен на стоки и капитали едва ли засяга същностно ценностните измерения. Положена в историческа перспектива нашата интуиция за Външното като Всеобщност довежда до едно несъмнено позитивно за културното ни развитие паралелно съотнасяне към основните културни общности: България като че ли има почти уникална позиция в това отношение спрямо всички останали източно-европейски култури. Тя едва ли може да бъде причислена еднозначно към сферата на влияние само на една от големите европейски култури. Ако обобщим тенденциите от последния век, ще забележим, че вследствие колебанието и смяната на доминиращата насоченост в различните епохи за нас в крайна сметка въздействията на руската, френската и немската, а в последните десетилетия – и на англоезичната култура трудно биха могли да бъдат класирани по значимост. Тази отвореност и универсалистичност на българската култура, нейната възможност да прониква и да съпреживява различните културни светове (вероятно един от големите ѝ шансове, който може би има дълбинни естествени основания), има особена роля за развитието, нагласата и спецификата на българската литературна наука.

Абсолютизирането на делението **вътре/вън** е едната основна и вероятно доминираща линия на културната ни саморефлексия. От своя страна тази линия също се разделя на две открояващи се тенденции, в зависимост от това върху кой член на опозицията пада критичният акцент на рефлексията. Донякъде условно, но за това пък разбираемо за всички, ще нарека тази линия **провинциализъм**, а двете ѝ тенденции – **иманентистка** (акцентираща върху „вътре”) и **трансценденталистка** (акцентираща върху „вън”). Въпросните рефлексивни нагласи имат един от най-значимите си отгласи в полето на българското литературознание, поради ключовата роля на неговия

²⁷ *Списъци на отсъстващото*. В: Българският канон? Кризата на литературното наследство. ИК „Александър Панов”. София, 1998.

обект – българската литература – за изграждането на националната идентичност. В дискусиата около „Диви разкази” този проблем остава на заден план, но именно той е централен в две други дискусии, състояли се в началото и в края на разглеждания тук период – първата е дискусията около „котловинното” през 60-те, а втората – около „Митът за Одисей” на Т. Жечев през 79–80 г. Вероятно парадигматичният изразител през разглеждания период на типа саморефлексия, определен тук като „иманентистки провинциализъм”, е именно Т. Жечев. Същността на неговата идеология, експлицитно изразена и в полемиката около „Диви разкази”, е в консервативната насоченост към затваряне вътре в границите на националния контекст. За него прекрачването на границата между **вътре** и **вън** е опасно за самата ни идентичност, то би подкопало автентичните корени на националното.

Най-завършен концептуален израз тези представи получават в „Митът за Одисей”, който предизвиква резкия критически отзив на И. Панова „По повод на един мит”²⁸ (този сблъсък е анализиран задълбочено в неговата концептуална основа от С. Беляева в „Съвременен митотворчество и критическа рецепция”²⁹, което обезсмисля завръщането ни към тази дискусия). Важно е да бъде отбелязано, че като цяло набелязаната опозиция между „провинциалистките” гледни точки и критичната спрямо тях нагласа към българската култура в общи линии съпада с опозицията импресионистична критика/аналитична теория (виждаме, че основните критични на „провинциалистката” перспектива са автори като И. Панова, Н. Георгиев, Б. Ничев, Ат. Натев).

В случая по-голямо внимание ще бъде обърнато на другата, „трансценденталистката” версия на провинциализма, която остава по-подмолна, по-нерефлектирана, но може би и по-значима като социо-психологически двигател. Трансценденталистката перспектива е по-важна за този текст, защото именно тя, въпреки своята непроявеност, поставя под съмнение възможността за **българско** литературознание, както и възможността за **българска** (не само като топос, а като качество) култура.

Схематично и редуktivно, като един идеален инвариант този тип мислене може да бъде представен така:

Както при всеки идеализъм, автентичният свят се намира **отвъд** (от другата страна на границата между **вътре** и **вън**). Наличният свят, светът **тук**, **вътре**, е само симулация, подобие, несъвършено копие, светът на сенките в пещерата. Идеалният, автентичен свят на Отвъдното, разбира се, е пораждаща същност – той има генетичен приоритет над нашия свят. Но той не го поражда направо. Нашият свят е не толкова „свят”, колкото инобитие, „Другото” на Битието, което трябва да отразява неговия ход. Същност, покълнала извън света, която иска да бъде свят. (И той ще се превърне в свят едва когато неговите културни герои (тъй като става дума само за **една** от въз-

²⁸ Още по време на полемиката около „Диви разкази” И. Панова отправя критика към Т. Жечев на тази основа: „Някои наши критици, между които и др. Жечев, твърде много се вълнуват от т. нар. от тях провинциален комплекс на българина, който възниквал при контакта му с чужбина. Мисля, че нещата тук са невярно поставени и излишно усложнени.” (цит. съч., с.7).

²⁹ В: *Studiorum causa*. Сборник по случай 50-годишнината на Радосвет Коларов. София, 1994.

можните перспективи на мислене, то логично е герои да бъдат именно онези, които са мотивирани от изложената тук конструкция) „похитят огъня”, или с други думи, когато се самонатовалят с функцията на един **трансцендентален мост**: те „транспортират”, но в същото време вълпяват, стават инкарнация на идеите – медиатори на Божественото, подобни на оракула в Делфи, който, според Хераклитовите фрагменти, „не говори, а означава”³⁰.

Ще се опитам да подложам на критика гледната точка на „трансценденталисткия провинциализъм”. Безспорно, **националната граница** е твърде важна. Но тя ли е единствената? Човешкият свят се конституира чрез обособяване на различията, тоест чрез прокарване на граници. А всяка граница задава и определен праг на отъждествяване, в съответствие с който се определя, съизмерва нашата идентичност. В такъв случай защо именно националната рамка да се трансцендира като метафизична проекция? Не е ли безкрайно анахроничен такъв тип мислене? Може ли да бъде оправдан той в една философска перспектива, която изхожда от фракталната теория на Манделброт или хаотизма на Пригожин? Не е ли наложително да бъде релативизирана представата за национална идентичност като хетерогенен конструкт с различни прагове на отъждествяване, вследствие на което механизъмът, описан тук, би могъл да бъде разглеждан като един от най-важните, но не и единствен модел на културно самоидентифициране?

Провинциализмът е рефлексивна нагласа, възникваща в определена ценностна перспектива, свързана с позицията център/периферия. Да продължим ли да мислим чрез тази доста настоятелно развенчавана в последните десетилетия опозиция? Още повече, че ако говорим за културен провинциализъм, не е ясно какъв е центърът, спрямо който ще бъде отнасяна периферията (защото става дума за съотносителни понятия – едното постулира другото). Откакто е свършила културната хегемония на Париж няма доминиращ културен център, няма единна ценностна перспектива. Дори Ню Йорк, и то не толкова погледнат отвън, колкото в собствената му рефлексия, изглежда безнадеждно провинциален. Явно самодостатъчността, себепостулирането като център чрез отхвърлянето на периферията – един нов, антиимперски модел – е новият код. Не е случайно парадоксалното на пръв поглед възраждане на национализмите в „пост-модерната” епоха. То е индикатор на този тип самодостатъчен автоцентризм. Многоизмерността на света, диференциацията, самозатварянето на йерархизираните културни кръгове парадоксално уравновесява прословутата и малко излишно, рек-

³⁰ Ал. Кюсев дава ключови примери за автори, самоидентифициращи се като културни герои от Прометеевата парадигма в периода на конституирането на националната идентичност. Бл. Златанов, от своя страна, в статията си, посветена на „Анализ на лирическата творба” на Н. Георгиев, директно обвързва разглеждания тук тип рефлексия с понятието „теория”. Тълкувайки липсата на „номинативно открояване” на различните теоретически концепции в книгата на Никола Георгиев, той пише: „всяко цитиране на окциденталистка теория от 20-ти век би се приело като поредното доказателство, че теорията не е възможна като българоезична формация тъкмо защото всичко теоретично е импортно.” (*Как трудно се говори в лирическата творба*. В: Анархистът законодател. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. Никола Георгиев. София, 1997, с. 185).

ламно раздута тенденция към „глобализирането“ на света (по Маклуън). Сега наистина може би, в **културно** (подчертавам) отношение, светът запличва на сферата на Хермес Трисмегист. Разбира се, може да се каже, че за нас това ще е революция, внесена **отвън**; но тъй като „провинциализмът“ като рефлексивна нагласа е релационна величина, свързана с отношението **вътре/вън, субект/обект**, която обезценява позицията на субекта, приемайки **външната** гледна точка към себе си и по този начин виждайки се като непълноценен обект, то когато единият член на релацията – **вън** – е претърпял дълбинна, катастрофична трансформация, трансформацията на неговия съотносителен член е неизбежна.

Но най-важното е, че тази гледна точка подлежи не само на абстрактна теоретична критика. Съществуват исторически факти, спъващи посоката на мислене на трансцендентализма: не трябва да се забравя, че периодът на 60-те години е период, в който българските литературоведи излизат на световната сцена, включват се в наднационални идеологически борби. Тоест, българската теория тогава не само „внася“, но и „изнася“ (има предвид не само Цветан Тодоров³¹ и Юлия Кръстева, но и международния престиж на учени като Мирослав Янакиев, Александър Люцканов³², Христо Тодоров). Може би нейната стабилизация като „българска“ парадоксално се корени във възможността + да надскочи „българското“ и да стане „световна“. В крайна сметка ние бихме могли въобще да избегнем това членение, да разделим света по нов начин. „Провинциализмът“ ще съществува, докато се мислим в опозиция на центъра. Не може да има такъв **вроден** грях. Нека оставим вродените грехове на теолозите и мистиците.

Ето защо границата може (а и трябва) да се проблематизира, тъй като движеща сила на индивидуалното, а може би и на колективното развитие, е бунтът срещу натрапения праг на отъждествяване.

В такъв случай единствената безспорна даденост, свързваща българските литературоведи в някакъв тип общност, ще бъде, разбира се, българският език – задаващ една глобална, но и едновременно с това частна комуникативна среда. Литературоведите, които пишат на български език, споделят и един общ модел на света, присъщ на този език, което позволява да се говори и за една обща не само „социална“, „историческа“, но – да я нарека най-широко – **смислова** ситуация.

Артикулирайки мисълта, езикът въвежда представата за един глобален епистемичен обект, но когато се социализира чрез речта, той винаги имплицира някакъв граничен адресат – един хоризонт, отвъд който не се прекрива – отвъд него няма актуализиране на смисъла в този език. Този феномен явно е свързан с прага на отъждествяване, чрез който се гарантира стабил-

³¹ Безспорен е фактът, че изключително важният сборник от текстове на руските формалисти, издаден от Цветан Тодоров във Франция под заглавието „Теория на литературата“, има значителна роля за налагането на термина **теория**.

³² В началото на 70-те години Международната асоциация за семиотични изследвания, която обединява водещите учени в областта, включва в трийсетчленния си Изпълнителен комитет трима българи (М. Янакиев, А. Людсканов и Ю. Кръстева, като представител на Франция). Президент на асоциацията е Емил Бенвенист, а между петимата вицепрезиденти, наред с Р. Якобсон и Ю. Лотман, е А. Людсканов.

ността на индивида. Явно върху социалната, комуникативна среда на езика въздействие оказва твърде стесненият емпирически исторически контекст, твърде тясното ни социално-историческо пространство, поради което по-силна стабилност в нея се постига чрез интериоризирането на външен контекст, възприеман като автентична позиция, а не чрез произвеждането на собствен. А създаването на контекст вън от комуникативна среда винаги придобива „аутистичен“ ореол.

И тук идва логично последният, най-общ проблем. Той тръгва от констатацията, че дори да създаваме нещо **автентично** в този език, то не се „консумира“ **отвън** (но защо отново единственият автентичен „потребител“ да е навън? Това съждение просто репродуцира в аспекта на прагматиката формулата на трансцендентализма). Така достигахме до глобалния философски въпрос, в който се вписва проблематиката на „провинциализма“ и който я прави толкова екзистенциално значима – има ли изобщо нещо смисъл извън себе си? Ако смисълът е транзитивна същност, то тогава какво има **отвъд** смисъла, в името на какво смисълът е? Може би идеята, че има такова нещо (но всъщност то подменя самия **смисъл** – най-висшата категория на човешкия свят), е необходимата ни утеха, и едновременно с това – необходимата гаранция, стабилизация за всички **следващи** неща.

IV. ВОДЕЩАТА ИНТУИЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Такива са общите предпоставки за отговор на въпроса има ли българско литературознание, в частност – литературна теория? Дотук, релативизирайки определянето ѝ като „структуралистка“, ние отбягваме проблема за същността за българската литературна теория, което ще е и общото качество, което би я конституирало като една литературна теория. Това общо и същностно качество, ще рискувам да предположа, носи характер на антиципация, а не на изоставане спрямо световното литературознание, и то е „мета“-нагласата на българската литературна теория, т.е. настройката към теоретизиране върху теорията³³.

Ако се върнем към метафизичната, но както видяхме, имаща сериозни психологически основания, опозиция **вътре/вън**, можем да разгледаме психологическите предпоставки на „мета“-нагласата (очевидно свързана с интуицията за всеобщност и с усещането за отделеност). Позицията на наблюдателя, на „страничния наблюдател“ предполага а priori една рефлексия на второ ниво. Затова ако разгледаме българския литературовед като по-вестовател, то неговата водеща интуиция спрямо световното литературознание ще е това, което някои нараторози наричат „панорамична“ гледна точка. Възможността да виждаш ситуацията отвън позволява да направиш по-ясни разграничения, както и да създадеш една цялостна картина, което в крайна сметка означава да придобиеш власт над нея. Позицията на „стра-

³³ Още О. Сапарев свързва **аналитичната** критика с „мета“-насоката („Това, което бихме могли да наречем **аналитична критика** („научна“ звучи подвеждащо), е критика от известна „мета“-дистанция“ - цит. съч., с. 22).

ничния наблюдател” стои в основата на амбивалентното състояние на противопоставяне и отъждествяване с наблюдавания обект, едновременно тъжна и привилегирована позиция; свързана с фрустрацията от наложената отдалеченост, която е осмислена и като достойнство на личната, не наложената, а избрана позиция. Това е позиция на този, който вижда, но е невидим – необратима комуникация, в която другият се конституира вторично и се разиграва. И въпреки че остава незабележим, именно „страничният наблюдател” е положил този център, именно той е агентът на съчленяването на текста.

Следователно, общ знаменател за българската литературна теория е полагаането на всеобщността – това е нейната начална активираща интуиция. Българският литературовед си дава сам основата, перспективата, в която да извърши интегрирането. Поради това в неговата епистемологическа перспектива доминира модалният аспект – интериоризирането на външната, обективна необходимост като вътрешна, субективна.

Всячко това може да ни отведе към донякъде парадоксалния извод, че българската литературна теория е от най-стабилно себепологащите се вследствие на снемането на световното литературознание, дори в неговата проблематичност, като сигурна основа. Затова у нас трудно може да се говори за национална школа в тесния смисъл. Разбира се, това твърдение не трябва да се приема като основаващо се на наивната хомеомерична Анаксагорова представа за частта, която възпроизвежда идеално образа на цялото – едва ли творбите на няколко значими български литературни теоретици могат да представляват Лайбницовата монада на монадите, но все пак ми се струва, че рядко на така ограничена територия (може да се разбира и в буквалния физически смисъл) могат да се открият репрезентирани, и то нерядко в критична перспектива, голяма част от водещите подходи на литературната наука.

Разбира се, тази операция има по-дълбоки концептуални осования.

Ако приемем литературознанието за обособена област на познанието, то ще има една уникална и парадоксална характеристика: фактът, че е от един и същ порядък, в плана на изразяването си, със своя обект. Вероятно това предопределя и възможността за преливане и на съдържателни, и на формални модели от едната област към другата; може би литературознанието само отразява в една неперсонифицирана форма свойствената на самата литература, чрез езика, саморефлексия. Разбира се, дискусиата за границите между литературата и словото, което я полага като обект (казано най-общо – „критиката”), съществува откакто започва диференциацията на тези два типа на употреба на езика, тоест, вероятно още от времето на Платон. Днес, след Борхес и Бланшо, Дерида и Делюз, този проблем отново е изострен. Особено важно в това отношение е твърдението на Ф. Лаку-Лабарт и Ж.-Л. Нанси, изказано в посветената на немския романтизъм книга „Литературният Абсолют”. Според двамата френски философи самото пораждане на литературната теория, което те свързват с дейността на „първия” романтизъм, е резултат на разколебаването и снемането на границата между самозатварящия се изказ на литературата и обективирация изказ на рефлексията.

Ако за езика говорят като за мета-ниво на „езика“ на природата (вж. напр. В. Налимов, „Вероятностна модель языка“, 1979), ако за литературата говорят като за мета-ниво на езика (терминът на Е. Бенвенист е „supra-linguistique“), а за литературознанието като мета-ниво на литературата, би било логично да предположим възможността за продължението на тази прогресия с още едно, четвърто ниво – а именно с „металитературознанието“³⁴ (по термина на Н. Георгиев). Ако първичен материал на литературознанието са литературните „факти“ вътре в техния континуум, то за металитературознанието, към което логично води външната позиция на българската литературна теория, за която диахронната последователност се сменя в синхронност, първичен материал се оказват до голяма степен фактите на самата литературна теория. Тръгвайки от тази начална призма, българското литературоведско мислене маневрира между (и оперира с) концепции в тяхната цялост, раздвоено между полемика и утвърждаване, между еkleктизъм и критична нагласа. С други думи, при него е особено подчертана тенденцията да работи и с дадености от по-висок мащаб, като се опитва да ги артикулира и организира. За подобна позиция е необходима дистанция и поради това у нас тя се проявява като антиципация спрямо „световната“ сцена. Мета-рефлексивната нагласа на Запад става значима не по-рано от средата на 70-те години (през 1971 Жорж Пуле публикува „Критическото съзнание“, през 1972 Цв. Тодоров в съавторство с Освалд Дюкро – „Енциклопедичен речник на науките за езика“, а по-късно и „Критика на критиката“; тази нагласа получава най-голяма значимост отвъд океана, поради същата причина – отдалечеността, макар и твърде различна от нашата). До този момент рефлексията върху чуждите теории е свързана изключително с механизмите на полемично утвърждаване (чийто аналог у нас беше разгледан) и поради това се свежда обикновено до полагане на един полемичен обект като обект на рефлексията. Много изчистени примери за тази операция можем да почерпим от систематизацията, направена от Н. Георгиев в „Има ли литературознание на това занятие?“³⁵: почти всички приведени в този текст примери за конфликтно стабилизиране се свеждат до прости опозиции спрямо един непосредствен опонент. А противопоставянето от този тип винаги се основава на редуционалистки схеми. То ограничава обхвата на

³⁴ Въвеждането на представката „мета“ в ключови термини обозначава в цялата история на познанието значими крачки в неговото развитие. Ето няколко примера: големият престиж на представката „мета“ в европейското познание вероятно дължим на александрийския библиотекар Андроник Родоски, който въвежда термина „метафизика“, класифицирайки произведенията на Аристотел; през XII век Джон от Солсбъри пише „Металогикон“; в последната година на XVIII век Хердер публикува „Метакритика към „Критика на чистия разум“; около век по-късно Фройд създава термина „метаспсихология“. Лавинообразно нараства употребата на представката в XX век. В България Стоян Михайловски публикува „Метapolитика“; в първата половина на века Тарски въвежда термина „метаезик“, Хилберт – „метатеория“ и „метаматематика“, Йелмслев – „метасемиотика“, Бахтин – „металингвистика“. В Нитренската школа се говори за „метакомуникативната“ същност на литературата. В последните десетилетия се появява понятието на Барт „метатеатър“, на Женет – „метатекст“, книгата на Хейдън Уайт „Метаистория“, определението „Метапоетика“ в подзаглавието на книгата на Питър Стайнър за руския формализъм.

³⁵ Симптоматична сама по себе си е трансформацията на заглавието на Стенли Фиш – тя бележи прехода на мета-равнище.

фактите, изключвайки цели области, стеснявайки, схематизирайки епистемологичното поле за удобството на извършваното моделиране. Напротив, най-важна изходна точка за сериозното българско литературознание е не влизането в проста опозиция, а създаването на една цялостна **диспозиция** – „широкогълното“ фокусиране и разчертаване на полето.

Тенденцията на преход от едно все още „наблюдаващо“ литературознание към **металитературознание** се набелязва у безспорния протагонист на описаната позиция, създател на самия термин „металитературознание“, Н. Георгиев, още в най-ранните му статии, публикувани в „Литературна мисъл“ (вж. напр. „Завършеност и незавършеност на художественото литературно произведение“, 1965). Безспорно най-важната обща характеристика на тези текстове е имплицитирането на един обхванат образ на световното литературознание. Тук Георгиев е не просто „посредник“, „популяризатор“, а именно субект на изграждането на цялостта (не просто застинала фотографска цялост, а жив образ), в нейната амбивалентност, вътрешно напрежение, динамика между центростремителност и центробежност, в нейното „ставане“.

Концептуалната основа на металитературознанието беше свързана с продължаването на прогресията от естествения език през литературата към литературознанието като нива на „ново-ограничаване“. Напълно логична е от тази гледна точка неговата косвена и пряка мотивация, която се открива в съчиненията на Н. Георгиев. В „Литературата и нейните огледала“ (предговор към книгата на Д. Чавдарова „*Homo legens* в русской литературе XIX века“), при извеждането на няколко подхода за определянето на същността на литературата, той маркира предпочитанието си към тезата на Сърл за литературата като квази-речев акт. Логично продължение на тази теза е схващането на самото литературознание като квази-теоретически акт: когато обект на познанието е един квази-речев акт (реферира ли той обект?), то каква би била същността на надграждащия я научен изказ? Напълно закономерно в „Литературознание на ограничените и неограничените възможности или трагикомедия без катарзис“³⁶, където експлицитно е заявена металитературоведската ориентация, Н. Георгиев извежда металитературознанието чрез опозицията (или неразчленеността) между литературата и изследващите я текстове.

Методологията на металитературоведския проект на Н. Георгиев би могла да се схематизира по следния начин. Първата важна операция представлява извеждането на проблемите и понятията, които ще служат за критерий на систематизацията. Реториката на почти всеки частен текст на Н. Георгиев води към формулиране на позиции, които са по-скоро проблематизиране на позиции – откриване/създаване на проблемни полета, които „разчертават“ епистемологическата повърхност. Над тази теоретическа операция се надгражда метатеоретическата: към изведените позиции се отнасят частните емпирични теории, школи, автори. Следващият етап на систематизирането (което може да бъде и хаотизиращо, тоест дестабилизиращо систематизиране) представлява групирането на „теориите“ по скалата между

³⁶ В: Литературата и литературната наука днес. София, 1996.

двата антиномични полпоса, като всъщност най-важно е самото идентифициране на полюсите, на крайните възможни, взаимоотношващи се позиции, които полагат и гарантират устойчивостта на цялостната рамка на диспозицията. По този начин завършва изграждането на диспозицията, която е изходна точка на металитературоведския анализ.

Разбира се, металитературознанието не се ограничава до перспективата на чисто историческото осмисляне; в съчиненията на Георгиев то има и силно критическа насоченост, тъй като техният най-важен реторически ход е взаимното снемане на изведените опозиции, двупосочното *reductio ad absurdum*. Но това снемане не е диалектическото снемане (по-точно „вдигане“) на Хегел, от което се поражда нещо трето, всеобщо. Съществуването на антиномиите, олицетворени от противоборстващите школи, е необходимо (въпреки че отъждествяването с полюсните позиции е винаги резултат на наивен, неспособен на широк обхват поглед), защото единствено в конфликта между тях се поражда раздвоението, а след него – и скептицизма и себеотрицанието, които са предварителното условие и стимулите на продължаващото, отвъд „лошия дуализъм“, търсене. Антиномиите не трябва да се разрешават, защото те създават напрежението, чийто резултат е **смисълът**. Този постулат, който приглеждава и онтологически, и гносеологически, и етически измерения, стои в основата на своеобразната **диалектика на напрежението**³⁷.

Особеностите на тази позиция, която заляга в основата на металитературоведския проект, могат да бъдат открити контрастно чрез аналогията с дейността на Цв. Тодоров, която по косвен път също е асоциируема с водещата интуиция на българската литературна теория. Едва ли ще е преувеличено твърдението, че Тодоров е сред най-значимите систематизатори на съвременното литературознание от 60-те години насам, тоест от времето на сборника с текстове на руските формалисти, през „Поетика“ и „Енциклопедичен речник на науките за езика“, до „Критика на критиката“ и книгата за Бахтин. Систематизацията, която извършва Тодоров, би могла да бъде определена като стабилизираща, в противовес на тази на Н. Георгиев, която е проблематизираща. Ако Тодоров утвърждава интуицията за цялото (литературознанието), разглеждайки отделните му части, то Георгиев поставя акцента върху отношенията, върху динамиката, върху липсата на вътрешна идентичност, която поставя цялото под въпрос.

Можем да заключим, че от гледна точка на теорията на катастрофите на Том, в която под катастрофа се разбира възможността една система да продължи съществуването си чрез качествена трансформация на ново ниво, описаната хипотетична определяща характеристика на българската литературна теория може да бъде осмислена именно като катастрофичен преход от хоризонтала към вертикала: поради почти неосъществимата възможност да се интегрира в хоризонталната плоскост на световното литературознание,

³⁷ Именно категориите **конфликт** и **напрежение** вероятно заемат ключови позиции не само в „мета“-насоката, но и в цялостната литературоведска дейност на Никола Георгиев. Симптоматична е самата употреба на думи и изрази, насочващи към раздвоение и междинна позиция

българската теория застава в една надредна, „мета“-позиция, чрез което извършва обратния процес – сама интегрира световното литературознание в себе си. Така пространствената дистанция подменя (изпреварващо) дистанцията във времето.

В края на този текст, взел повода си от полемиките в българското литературознание от близкото минало, вероятно остава да кажем заключителни думи в отговор на въпросите: Как да оценим значимостта на разгорелите се през 60-те и 70-години дискусии, тяхната роля за развитието на българската литературна теория? Можем ли да дадем оценка и на самите теоретически концепции? Тези въпроси ни връщат към общата епистемологическа перспектива, залегнала в началото на този текст, и през нейната призма те ще прозвучат така:

На първо място, трябва да се запитаме дали изобщо е възможно да оценяваме теориите, при положение че всеки модел на света изгражда своя вътрешна правдоподобност, свои собствени правила, чрез които се оценява неговата валидност. Изглежда ние можем да съдим единствено за правилността на построението на езика, който е даденото в теорията, да изследваме неговата валидност. Но „правилността“ е продукт не на езика изобщо, а на отделното езиково изказване. Така че ние се изправяме пред един затворен кръг: езикът в своята актуализация създава определена правдоподобност; ние не можем да приложим външни критерии, ние трябва да вникнем в неговите вътрешни критерии и следователно, ние не бихме могли да оценяваме теорията. Тогава, от тази гледна точка, се оказва, че и спорът е безсмислен. Така ли е наистина? Защо трябва да се спори, след като няма външни критерии, защо трябва да има конфликт между теориите?

Вероятно защото това, което ни дава спорът, е това, което ни дава самата комуникация. Вярно е, че всяка теория, както и всеки човек, създава своя правдоподобност, своя етическа перспектива, своя ценностна йерархия, свой модел на света. Но това, че ние говорим и спорим, ни дава една възможност. Ние не трябва да проиграваме тази възможност, като свеждаме спора единствено до критика и до опита за отстраняване на чуждата теория. Самата възможност за спор свидетелства, че съществуват и други светове, и ние трябва да извлечем от спора преди всичко това обогатяващо познание. Защото нашето съществуване е възможно именно поради това, че световите са повече от един, че нашата наличност може да бъде преодоляна, че има нещо **повече**, една потенциалност, по-голяма от привидната реалност, която гради всеки от нас. Затова най-дълбокият позитивен резултат от сблъсъка на отделните теории, на отделните визии на света, ще е да усетим потенциалността на нашето битие, възможността да преминем в друг пласт, в друга форма на съществуване, да осъзнаем, че не сме закрепостени завинаги в нещо крайно, в нещо окончателно. Именно този опит ни дава надеждата.